

Berniukai ir mergaitės - tarp stereotipų ir tikrovės

Kiekvienas suaugęs žmogus kažkada buvo mažas berniukas ar maža mergaitė, todėl apibūdinimai *berniukiškas,-a* ir *mergaitiškas,-a* jam yra pagrįsti ne vien tik aplinkos stebėjimo išvadomis, bet ir asmenine patirtimi, įspūdžiais ar prisiminimais.

Silvija PAPAURĖLYTĖ-KLOVIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Šiame straipsnyje siekiama aptarti, kokį turinį lietuviškai kalbantys žmonės sieja su apibūdinimais, išreikštais visomis būdvardžių *berniukiškas,-a* ir *mergaitiškas,-a* formomis, kitaip tariant, aprašyti, kaip pagal su lietuvių kalba siejamą pasaulio vaizdą yra suvokiami berniukai ir mergaitės – jų išvaizda, elgesio modeliai, būdas ir materialioji aplinka. Atliekant straipsnyje pristatomą tyrimą peržiūrėti 67 visų žodžio *berniukiškas,-a* formų ir 133 visų žodžio *mergaitiškas,-a* formų pavyzdžiai (dėl homonimijos tarp būdvardžių pateko irrieveiksmių *berniukiškai*, *mergaitiškai*), surinkti iš Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno. Tekstyno sakinius papildė pavyzdžiai iš elektroninio diskurso, surinkti pasitelkus paieškos sistemą *Google*.

Kalbos priemonėmis apibūdinant pasaulio vaizdą, akivaizdžiausios tos charakteristikos, kurioms informacijos suteikia pojūčių organai – rega, klausa. Yra apibūdinimų, kurie apima kompleksiskai suvokiamų pojūčių visumą.

Nuo galvos iki kojų

Apibūdinimai *berniukiškas,-a* ir *mergaitiškas,-a* dažnu atveju siejami su žmogaus išvaizda. Gausu tokių pavyzdžių, kuriuose šie žodžiai pasitelkiami kaip kontrastas

siekiant apibūdinti kitos lyties žmogų pradedant jo išvaizda ir baigiant veiksmais. Žinoma, minėti būdvardžiai pavartojami ir jiems įprastuose kontekstuose, kai norima pasakyti, kokie yra berniukai ir mergaitės.

Dėmesio sulaukia berniukų plaukai: *Lig šiol atsimenu savo berniukišką šukuoseną; [...] pusilgius plaukus nusikirpau beveik berniukiškai; [...] mokytoja didelėm akim ir berniukiškai pakirptais plaukais; Tai jaunatviška ir kiek berniukiška šukuosena, pabrėžianti seksualumą ir moteriškumą*. Taigi, pavyzdžiai patvirtina, kad tipiškas berniukas yra trumpaplaukis. Dominuoja tamsios spalvos: *[...] pelenų spalvos berniukiška galva; Nuo purvo stačias berniukiška šiaušerys*. Nerašytų, bet sąmonėje egzistuojančių grožio standartų (prie tokių priskiriami, pavyzdžiui, apibūdinimai *taisyklingas veido ovalas, tobula šypsena*) neatitinka ir kiti berniukų išvaizdos nusakymai: *Tarpelis tarp dviejų priekinių dantų darė jo veidą berniukišką; Berniukiškas keturkampis veidas*. Vadinasi, faktas, kad prasilenkiama su visuotinai priimtomis normomis, berniukų išvaizdos atveju nesuvokiamas kaip trūkumas.

Aprašant mergaičių veidus pastebima daugiau požymių. Apibūdinamas bendras veido vaizdas – čia ryškesnis šviesos, aiškumo, taisyklingų formų motyvas: *[...] šviesų mergaitišką veidą; [...] mergaitiškai siaurą, gyvenimo nepalietą veidą; [...] jaunuolis beveik mergaitiško veido*. Tipiški mergaičių plaukai yra ilgesni: *[...] mergaitiškų kaselių; [...] ilgais, mergaitiškai pakirptais plaukais*. Išsiskiria mergaitiškas smakras: *Tavo mergaitišką smakrą su maža duobute*.

Ypatingos yra ir kalbant apie berniukus neminimos akys. Mergaičių akys išreiškia emocijas pačios arba provokuoja emocijų raišką, plg.: *[...] išsigandusias mergaitiškas akis; [...] lyg mergaitiškos akys teiktų seniui daugiau malonumo*.

Kai kalbama apie bendrą žmogaus išvaizdos apibūdinimą, nusakymas *berniukiškas,-a* dažnai taikoma mergaičių, merginų ar moterų atžvilgiu, taip pat taip apibūdinami ir vyrai. Iš pavyzdžių galima daryti išvadą, kad berniukai įsivaizduojami kaip esantys smulkūs, liesi, menki, plg.: *Berniukiškai liesas Francas Kafka. Erica primena berniukiško sudėjimo mergaičiukę*. Kalbant apie moterų išvaizdą berniukiškumas paprastai nėra suvokiamas kaip trūkumas: *[...] neprovokuojantis, beveik berniukiškas grožis; [...] nepraradęs berniukiško žavesio; Inesos figūrą priskyrė vadinamajam kriaušės, o Margaritos – berniukiškam arba kitaip – stačiakampio tipui; Aš neturiu jokių tobulų kojų po savo berniukišku užpakaliu*. Dar daugiau – yra buvę laikotarpių, kai tokios formos

laikytos pageidautinomis, madingomis, pvz.: [...] *plokščios krūtinės, berniukiškų klubų mada; [...] pabrėžia berniukiškas kūno formas; Modeliai žemu liemeniu tiks merginoms, kurių figūra artima berniukiškam tipui; Nala pražydo į berniukišką mergaitę. Mergaitiška išvaizda, figūra kai kuriuose tekstuose yra suaugusio žmogaus jaunatviškumo sinonimas, pvz.: [...] lengvas mergaitiškas organizmas; [...] graakščią mergaitišką figūrėlę; stebėdamas lengvą eiseną ir ploną mergaitišką liemenį; [...] šią mergaitiškos figūros moterį švytinčiomis akimis ėmė persekioti.*

Vyruui būti berniukiškam, remiantis kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuota logika, nėra privalumas: [...] *tikrasis Capote buvo menkutis, berniukiškos povyzos. Berniukiškas vyras gali sulaukti bent jau pašaipos.*

Kai kuriuos buitės elementus lietuvių kalboje dėl spalvos linkstama apibūdinti kaip mergaitiškus arba berniukiškus. Vienas iš pagrindinių skiriamųjų jų bruožų yra spalva. Yra spalvų, kurios kalbos pasaulėvaizdyje suvokiamos kaip esančios neutralios: *Smėlio spalvos atspalvis tinka tiek mergaitiškam, tiek berniukiškam interjerui.* Tradiciškai su berniukais siejama tai, kas yra mėlyna, plg.: *mėlyni berniukiški megztukai; [...] prie lentynų, kuriose sudėti mėlyni berniukiški žaislai.* Ši spalva gali būti neįvardijama, suvokiama pagal nutylėjimą: *Kaip supratote, berniukiškų atspalvių pilnos spintos mūsų namuose.* Berniukiški drabužiai atpažįstami iš jų daromo bendro įspūdžio, pvz.: *Vilkėjo trumpas berniukiškas kelnės; [...] berniukiško drabužio, kuris akivaizdus ir tais atvejais, kai kalbama apie mergaičių dėvimus berniukiškus drabužius, plg.: [...] jei mergaitę rengsi tik berniukiškais drabužiais; [...] nėriniuotas berniukiško stiliaus trumpikės.*

Mergaitės tradiciškai tapatinamos su rožine spalva: [...] *langą dengė mergaitiškai rožinės užuolaidos su raukinukais; Šie originalūs rožiniai kombinezonai išsiskiria žaismingu ir mergaitišku žavesiu; Truputį rožinės Jūsų mergaitiškam stalui; Koks nuostabus mergaitiškai rožinis gimtadienis; Kai norisi šiek tiek saldumo ir mergaitiškų akcentų – prigesinta rožinė spalva tinkamiausias variantas.* Šis ryšys tiesiogiai apibūdinamas ir tekstuose, pvz.: [...] *kimšdavome į burną rožinės – mergaičių simbolių spalvos – zefyrus; [...] rankinę su rausvos plunksnos pagražinimu – pūkuotą, mergaitišką.* Kalbos pasaulėvaizdyje fiksuojama, kad tipišką mergaitišką drabužį yra suknelė (*ilga mergaitiška suknia; [...] mano pamergės suknelė tikrai padori ir mergaitiška*). Mergaitiškumą pabrėžia įvairios detalės: [...] *mergaitiški koketiškumą paryškinantys niekučiai; [...] romantiškam ir mergaitiškam įvaizdžiui – puošnūs kaspinėliai su cirkoniais ir perlais; Klientės*

noras – kažkas mergaitiško, fėjiško ir plasnojančio ir būtinai su mergaitės vardu.

Spalvų simbolikos atspindžiai kalbos pasaulėvaizdyje atspindi skirtingų kultūrų poveikio sintezę. „Simbolių žodyne“ teigiama, kad „mėlyna spalva simbolizuoja tyrumą, todėl Marija paprastai vaizduojama apsivilkusi mėlynu apsiaustu“ (Becker, 1995, 158). Vadinasi, logiška būtų galvoti, kad mėlyna spalva turėtų būti siejama su mergaitėmis, merginomis, moterimis.

Iš Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno surinktuose pavyzdžiuose toks ryšys nebeaktualizuojamas, moteriška lytis be išimčių siejama su rožine ir jos atspalviais. „Vakarų kultūroje rožinė spalva tradiciškai simbolizuoja moteriškumą [...] ir juslingumą. Mergaitės nuo kūdikystės Vakaruose rengiamos rožiniais drabužėliais. Gėjų bendruomenė su rožine spalva siejama nuo Antrojo pasaulinio karo laikų, kai naciai vertė juos nešioti rožinius trikampus, tačiau dabar rožinė spalva tapo gėjų paradų simboliniu ženklu“ (Ženkilai ir simboliai, 2013, 282).

Išdykauja, žaidžia, liūdi, siaučia... (Just. Marcinkevičius)

Remiantis žodžių *berniukiškas,-a*, *mergaitiškas,-a* vartojimo pavyzdžiais galima apibendrinti, kaip mūsų kalbos pasaulėvaizdyje nusakomi tipiški berniukiški ir mergaitiški užsiėmimai. Minimos berniukiškos knygos, vadinasi, tekstuose fiksuojama nuostata, kad berniukai skaito: [...] *berniukiškų knygų eilės: grafas Montekristas, trys muškietininkai; [...] godžiai skaitys berniukiškas knygas: M. Tveno [...].* Knygų temą papildo ir pratęsia berniukiški filmai: *Pratę jį matyti berniukiškuose veiksmo filmuose kieto vyruko amplua, dabar išvystame praplikusį vidutinio amžiaus vyrą, neryžtingą.* Vadinasi, berniukiškais laikomi vadinamieji veiksmo filmai, kurių siužetas pagrįstas varžymosi, kovos motyvais.

Tokia pati jėgos ir destrukcijos tema sieja ir berniukiškus užsiėmimus. Berniukai žaidžia su galimybe nukentėti susijusius žaidimus: [...] *nubrozdinimai – berniukiškų užsiėmimų pasekmė.* Jiems priskiriamos kitos veiklos taip pat reikalauja fizinės jėgos, specialių įgūdžių, pvz.: [...] *mokytis tokių dalykų, kurie tradiciškai laikomi berniukiškais: pripūsti automobilio padangą, žaisti beisbolą; Dėl ligos, vėliau dėl kojytės kaulo lūžio berniukui teko atsisakyti judrių berniukiškų žaidimų, pramogų.* Į tokius arba ir dar radikalesnius užsiėmimus linkusios mergaitės taip pat pritraukia riziką: [...] *šliejasi prie mūsų norėdama užsiimti berniukiškais dalykais: žaisti futbolą ir vagiliauti svetimuose soduose; Mergaitė mėgo berniukiškus užsiėmimus, tokius kaip medžioklė,*

žaidimai kamuoliu. Kalboje fiksuojamas žiūros į berniukus taškas sukuria dvejopą vaizdą: viena vertus, berniukų veiklos reikalauja fizinių galių ir galimai intelektualinių pastangų, gali būti pavojingos ar prieštarauti visuomenės normoms, kita vertus, tokios veiklos yra baigtinės ir rezultatyvios, konkrečios, todėl lengviau suprantamos iš šalies.

Kalbos pasaulėvaizdyje su mergaitėmis siejama visai kitoks veiklų pobūdis. Nėra koreliacijos su destrukcija, jėgos motyvu, bet taip pat nėra tokios veiklos tikslo, jos rezultato, baigtinumo, plg: *[...] mergaitiškai striksi; mergaitiškai išdykauja; [...] mergaitiškai pasisuka ir pažvelgia į veidą; [...] judesys Ingridai pasirodo kiek mergaitiškas.* Mergaitiški veiksmai labiau yra akimirkos nuotaikos ar emocijų raiška: *[...] ėmė garsiai mergaitiškai juoktis; [...] mergaitiški mūsų šnabždesiai; Šalia esančioje terasoje galėsite atsigaivinti gėrimais ir mergaitiškai paplepėti; O kartais taip norisi mergaitiškai pasvajoti, paverkti, pasigraudenti...; Atsipalaiduokite ir mergaitiškai pašėlkite, koketuokite su objektyvu, šokinėkite iš laimės, nepabijokite įbristi į vandenį.* Iš esmės galima teigti, kad jie labiausiai vadintini ne veiksmiais, o būsenomis.

Mergaitiška vadinama veikla yra orientuota į asmens kūrybinių galių realizaciją: *Šokėja žavi kuklia mergaitiška vaidyba.* Rečiau minimi rezultatyvūs veiksmai taip pat orientuoti į grožio sritį: *Aktorė su dukra vakarą leido „mergaitiškai“: gamino natūralią kosmetiką.*

Mergaičių orientacija į emocijų raišką fiksuojama ir išsamiai apibūdinant balso, kuris vadinamas mergaitišku, niuansus. Detaliai aptariamos klausytojo ausiai girdimos fonetinės charakteristikos: *[...] balsu, nors ir mergaitiškai plonu, it stygos vibravimas; Jos balselis buvo laibas, beveik mergaitiškas; [...] pasakė moteriškas ar veikiau mergaitiška balsas; [...] ausis pasiekė plonas mergaitiškas balselis.* Kai kuriais atvejais balso apibūdinimas perduoda ir kalbėtojo požiūrį, plg.: *[...] balsas mergaitiškas, tylus, malonus, kaip mažo šuniuko; [...] imdavo čiauškėti mergaitišku balsus; švelnių ir draugingų mergaitiškų balsų.*

Jaustis berniukiškai vs mergaitiškai

Kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuota, kad elgesio modeliai gali būti siejami tiek su viena, tiek su kita lytimi: *[...] tėvų įtaka vaikų berniukiškam ir mergaitiškam elgesiui yra didelė.* Kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuotas berniukams priskiriamo polinkio į rezultatyvumą, konkretumą motyvas akivaizdus aprašant vidinio

gyvenimo reiškinius. Tarp visų pavyzdžių buvo vos keli, kuriuose kalbama apie berniukams būdingas emocijas: *Berniukiški ir vyriški būdo bruožai – judrumas, drąsa; [...] berniukiškai nerimastinga aistra grožiui; [...] berniukiškai ištikima draugystė*. Tokios emocijos yra aiškios, apibrėžtos, jos atskiriamos viena nuo kitos.

Gerokai įvairesnis mergaičių vidinis pasaulis, apibendrintai vadinamas *mergaitišku požiūriu į gyvenimą; tradicinėmis mergaitiškomis vertybėmis, mergaitiška mąstysena; mergaitiško pasaulio dalykėliais*. Žvelgiant konkrečiau galima konstatuoti, kad mergaičių, moterų elgesys, tikimasi, bus paremtas jų romumu ir nedrąsumu, noru padėti: *[...] mergaitiški ir moteriški būdo bruožai – užuojauta, kantrybė*. Iš mergaičių laukiama, kad jos bus kuklios (*[...] viena be jokių ceremonijų ir mergaitiško kuklumo; [...] mažas, drovus, mergaitiškas provincijos žmogus*). Kitoks elgesys mergaitę artina prie berniuko: *Mes neturime berniukiškų mergaičių, jos visos mergaitiškos, tačiau kai kurios yra karingo charakterio*. Lūkesčių ir normų neatitinkantis elgesys griauja tokį įsivaizdavimą ir provokuoja galimą neigiamą situacijos vertinimą: *[...] taip elgdamasi ji nustoja paties gražiausio – mergaitiško taurumo, tyrumo*.

Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje lyties atžvilgiu nesukonkretintam vaikui priskiriama gerokai daugiau charakteristikų. Remiantis visų būdvardžių *vaikiškas, -a* formų ir prieveiksmio *vaikiškai* junginių analize buvo padaryta išvada, kad lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje vaikai suvokiami kaip esantys aikštingi, atlaidūs, atlapaširdžiai, atviri, džiaugsmingi, egocentiški, entuziastingi, įžeidūs, jautrūs, nerūpestingi, nuoširdūs, paprasti, patiklūs, pasipūtę, tiesmuki ir užsispyrę (Papaurelytė-Klovienė 2008, 106–120). Tokį skirtumą galbūt galima aiškinti tuo, kad tiesiog abstraktaus vaiko – nei berniuko, nei mergaitės – vaizdinys labiau sutelkia dėmesį į amžiaus tarpsniui būdingą specifiką, o ne į konkrečias charakteristikas.

Apibendrinamosios pastabos

Galima apibendrinti, kad pagal lietuvių kalboje užfiksuotą pasaulio vaizdą berniukai ir mergaitės suvokiami aktualizuojant rega pagrįstus požymius. Tekstuose išsamiai fiksuojami berniukų ir mergaičių išvaizdos ypatumai – veidas, plaukai, figūra. Vienos iš lyčių aprašymai pasitelkiami kaip kontrastas siekiant apibūdinti su lytimis siejamų prototipų neatitinkančias charakteristikas. Tokia aprašymo kryptis gerokai dažnesnė už tiesioginį išvaizdos ar elgesio aprašymą ir

konstatavimą, kad berniukas yra berniukiškas, o mergaitė mergaitiška. Kalbos vartojimo pavyzdžiuose išreiškiama nuostata, kad berniukiškas išvaizda nėra vertinama neigiamai, jeigu kalbama apie mergaitės, moteris, bet vertinama prasčiau, jei berniukiškai atrodančiu pavadinamas vyras.

Vizualiniu stereotipu gali būti laikomas kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuotas polinkis berniukus sieti su mėlyna spalva, o mergaites – su rožine.

Lietuvių kalbos pasaulėvaizdžio medžiagos analizė atskleidė, kad berniukams linkstama priskirti su pavojais, destrukcija siejamos veiklos elgesio modelius, o mergaitės suvokiamos kaip linkstančios į nebaigtinę ir nerezultatyvią veiklą, kuri yra naudinga pačiai mergaitei, bet ne aplinkiniams.

Su berniukais lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje siejama mažiau emocijų nei su mergaitėmis. Berniukiškos emocijos apibūdinamos kaip aiškos ir labiau atskiriamos vienos nuo kitų. Remiantis kalbos vartojimo pavyzdžių analize, mergaičių emocijų įvairovė didesnė.

Kalbos pasaulėvaizdyje labiau įprasta fiksuoti su mergaitėmis siejamus visuomenės lūkesčius ir modeliuojamas situacijas, kai suvokiama neatitiktis tarp to, ko tikimasi, ir realaus mergaitės elgesio. Pasaulio kategorizacija remiantis visų žodžių *berniukiškas,-a* ir *mergaitiškas,-a* formų vartojimo pavyzdžiais apima ir pagal nutylėjimą suvokiamas charakteristikas, nes šis atskaitos taškas siejamas su visiems pažįstamu atskaitos tašku – vienu iš žmogaus amžiaus tarpsnių.

Becker Udo, Simbolių žodynas. Vilnius: Vaga, 1995.

Papaurėlytė-Klovienė Silvija, Vaikų, moterų ir vyrų elgesys kaip pasaulio kategorizacijos atskaitos taškas (remiantis lietuvių kalbos pasaulėvaizdžio medžiaga), Filologija, 2008, 13, 106–120.

Ženkilai ir simboliai. Išsamus, gausiai iliustruotas reikšmių vadovas. Vilnius: Alma littera, 2013.

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos

šaltinį ir autorius.